

Agnieszka Kilińska-Pękacz

Prawo osób tymczasowo aresztowanych i skazanych do korzystania z wolności religijnej w Polsce

The right of persons temporarily arrested and convicted to enjoy religious freedom in Poland

Celem artykułu jest analiza regulacji prawnych w zakresie prawa skazanego do korzystania z wolności religijnej. Jest to jedno z podstawowych praw przynależnych każdemu człowiekowi, w tym również osobie w warunkach izolacji penitencjarnej. W artykule przeanalizowano m.in. prawo do wolności religijnej w zależności od typu zakładu karnego. W niniejszej pracy wykorzystano metodę formalno-dogmatyczną, opierając się na analizie wybranych przepisów kodeksu karnego wykonawczego oraz stanowisk przedstawicieli prawa.

Słowa kluczowe: religia, osadzony, zakład karny.

The aim of the article is to analyze legal regulations in the field of the convicted person's right to use religious freedoms. This is one of the basic rights that belong to every human being, including the person in the conditions of penitentiary isolation. The article analyzes, inter alia, the right to religious freedom depending on the type of prison. The article uses the formal-dogmatic method based on the analysis of selected provisions of the Executive Penal Code and the positions of legal representatives.

Key words: religion, embedded, prison.

Wstęp

Religia ma istotne znaczenie w przypadku osób osadzonych w zakładzie karnym. Pozwala nie tylko znaleźć swoje miejsce w jednostce

penitencjarnej, lecz także dzięki wsparciu kapelanów może przyczynić się do pozytywnego kształtowania jednostki penitencjarnej. Powstaje jednak wątpliwość, czy administracja więzienna jest przychylna do posługi kapłańskiej jedynie katolickiego kościoła? Czy w stosunku wyznawców innej religii, zwłaszcza radykalnej, już mniej? Jest to szczególnie istotne, ponieważ praktykujących wyznawców katolicyzmu jest mniej niż kiedyś, tym bardziej ważna jest realizacja prawa do religii wśród wyznawców wszystkich religii.

Celem artykułu jest analiza regulacji prawnych w zakresie prawa osadzonych do korzystania z wolności religijnej. W związku tym autorka będzie korzystała z metody formalno-dogmatycznej opierającej się na analizie wybranych przepisów kodeksu karnego wykonawczego¹ oraz stanowisk przedstawicieli prawa. Przedmiotem artykułu będzie również analiza literatury w podstawowym zakresie z pedagogiki resocjalizacyjnej, resocjalizacji penitencjarnej. Artykuł zostanie zakończony postulatem *de lege ferenda*.

Rozważania na temat wolności sumienia i religii

Tytułem wstępu, w polskim ustawodawstwie nie ma legalnej definicji osadzonego. W kodeksie karnym wykonawczym uregulowano jednak znaczącą liczbę przepisów, w których stosuje się to pojęcie. W związku z tym można przyjąć, że osadzonym jest osoba, która odbywa karę pozbawienia wolności w systemie penitencjarnym.

Wśród autorów analizujących problematykę resocjalizacji penitencjarnej pojawia się wiele artykułów naukowych oraz publikacji w zakresie pozytywnych aspektów pracy i działalności duszpasterstwa więziennego, jednak autorka nie chce przytaczać ich szczegółowo, ze względu na to, że artykuł dotyczy przede wszystkim wymiaru prawnego, a nie pedagogiczno-resocjalizacyjnego. Przykładowo Z. Nowacki zauważa, że przebywanie osadzonych w zakładach karnych w zdecydowanej większości nie wpływa pozytywnie, jednak pewną nadzieję widzi w poprawie zachowania skazanego poprzez naukę głoszoną przez Kościół Katolicki². Zaś M. Potoczny dostrzega, że duszpasterstwo więzienne stanowi ważny element resocjalizacji, który

¹ Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – *Kodeks karny wykonawczy* (tekst jedn: Dz. U. z 2019 r., poz. 676 ze zm.).

² Z. Nowacki, *Wielowymiarowe znaczenie pracy duszpasterskiej na rzecz osób pozbawionych wolności*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2012, nr 76-77, s. 181.

wpływa pozytywnie na przemianę osobowości człowieka skazanego często za poważne przestępstwa. W ocenie autora, zadaniem duszpasterstwa jest również zmiana wartości w życiu, by poszerzyć katalog wartości moralnych³. Natomiast K. Franczak i K. Żakieta zwracają uwagę, że kapelani „są pomocnikami ostatniej szansy dla ludzi, którzy chcą odzyskać utraconą godność, twarz, człowieczeństwo. Przychodzą oni do nich po to, aby im pomóc, żeby mogli wrócić do swoich rodzin, do społeczeństwa”⁴. Zdecydowanie zmiana systemu wartości u osadzonego przyczyni się do lepszego postrzegania drugiego człowieka, a zwłaszcza najbliższych członków rodziny.

Na podstawie badań w Zakładzie Karnym w Płocku A. Ostrowska dostrzegła, że duchowni mają pozytywny wpływ na osadzonych, ponieważ zarażają ich dobrem, dzięki temu w osobie dokonują się zmiany w podejściu do współosadzonych czy administracji jednostki penitencjarnej⁵. Ponadto S. Bębas doprecyzowuje, że do administracji zakładu karnego należy realizowanie prawa do korzystania z wolności religijnej przez osadzonych, ponieważ kształtuje to pozytywne postawy u skazanych, przeciwdziała demoralizacji, czy chociażby uzupełnia inne metody oddziaływania resocjalizacyjnego⁶. To ważne elementy mające na celu przystosowanie osadzonego do funkcjonowania poza zakładem karnym, po odbyciu kary pozbawienia wolności.

Na problematykę upodmiotowienia osoby skazanej na karę pozbawienia wolności wykonywaną w zakładzie karnym, jako wyznacznika współczesnego nurtu międzynarodowej polityki penitencjarnej, zwróciły uwagę D. Gajdus i B. Gronowska. W ocenie autorek wymieniona filozofia działania jednostek penitencjarnych w skali globalnej ma nałożyć na administrację zakładów karnych stworzenie możliwości realizacji zarówno potrzeb religijnych oraz zaspokojenia potrzeb sfery duchowej, czy moralnej⁷. To właśnie spojrzenie na osadzonego jako na podmiot, któremu przysługuje szereg praw, może przyczynić się do pełniejszej resocjalizacji

³ M. Potoczny, *Kapelan podporą dla więźnia*, [w:] *Oblicza działań penitencjarnych*, red. A. Fidelus, Piotrków Trybunalski 2009, s. 112.

⁴ K. Franczak, K. Żakieta, *Religia i duchowość w procesie resocjalizacji osadzonych w zakładach karnych*, [w:] *Oblicza działań penitencjarnych*, red. A. Fidelus, Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie, Piotrków Trybunalski 2009, s. 90.

⁵ A. Ostrowska, *Resocjalizacyjne walory religii i duszpasterstwa w zakładzie karnym (na podstawie Zakładu karnego w Płocku)*, [w:] *Wybrane problemy profilaktyki i resocjalizacji na tle porównawczym*, red. Z. Jasiński, D. Widelak, Opole 2006, s. 203.

⁶ S. Bębas, *Rola religii w procesie resocjalizacji*, Toruń 2015, s.123-124.

⁷ D. Gajdus, B. Gronowska, *Europejskie standardy traktowania więźniów*, Toruń 1999, s. 131-132.

i łatwiejszego dotarcia do osoby osadzonej w zakładzie karnym, która ma prawo do tzw. „drugiej szansy”.

Analizując stanowiska przedstawicieli pedagogiki resocjalizacyjnej oraz psychologii, można wysnuć wniosek, że o ile osadzony będzie wyrażał chęć na skorzystanie z posługi kapłana, na uczestnictwo w obrzędach religijnych, to może mieć to pozytywny wymiar w procesie resocjalizacji i readaptacji po opuszczeniu zakładu karnego. Jeżeli w nim takiej woli nie ma, będzie to zdecydowanie utrudnione i może nie przynieść żadnych pozytywnych skutków.

Podstawowe przepisy w zakresie prawa do religii w kkw

W ocenie Z. Lasocika kwestię praktyk religijnych osób osadzonych w zakładzie karnym należy analizować w trzech płaszczyznach. Pierwsza dotyczy postrzegania roli duszpasterstwa więziennego jako szczególnej grupy, którymi są przestępcy. Druga dotyczy realizacji praw człowieka, w tym prawa do wolności religijnej. Oznacza to, że każdy osadzony ma prawo do praktykowania wybranej przez siebie religii, które nie może być odebrane lub ograniczone niezależnie od okoliczności. Z. Lasocik doprecyzowuje, że w ujęciu normatywnym chodzi o konstytucyjne prawo do wolności sumienia i wyznania. Autor zauważa, że izolacja więzienna w pewnym stopniu ogranicza możliwość podejmowania różnych czynności religijnych, czy ich kultywowania, jednak są one uzasadnione charakterem kary pozbawienia wolności. Zaś ostatnia perspektywa rozpatrywania praktyk religijnych, zdaniem autora, to uwzględnienie specyfiki odbywania kary pozbawienia wolności przez osadzonych w zakładach karnych. W rezultacie Z. Lasocik dostrzega, że chodzi o takie wykonywanie kary przez osobę osadzoną, by zrealizować cele zastosowanej kary, co oznacza, że osoba opuszczająca zakład karny ma się stać innym, dobrym człowiekiem⁸. Są to ważne elementy związane z realizacją prawa do religii i istotne jest, aby jednostki penitencjarne realizowały je we właściwy sposób.

W ocenie J. Nikołajewa istotne jest, aby każdy osadzony lub zatrzymany w areszcie śledczym przy przyjęciu do zakładu karnego lub aresztu śledczego w ramach tzw. rozmowy informacyjnej był poinformowany o możliwości skorzystania z praktyk religijnych. Jest to ważny komunikat,

⁸ Z. Lasocik, *Praktyki religijne więźniów w prawie polskim*, PWN, Warszawa 1993, s.168-171.

by osadzony w zakładzie karnym lub tymczasowo aresztowany nie czuł się wyobcowany, aby poczuł, że jednak są pewne elementy wspólne zarówno w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności, jak i w codziennym funkcjonowaniu przed odbyciem wymienionej kary.

Na podstawie art. 38 kkw kościoły i inne związki wyznaniowe mogą współdziałać w wykonywaniu kar, środków karnych, kompensacyjnych, zabezpieczających i zapobiegawczych, w szczególności związanych z pozbawieniem wolności oraz przepadku. W związku z tym mogą w porozumieniu z dyrektorem zakładu karnego lub aresztu śledczego uczestniczyć w prowadzeniu działalności religijnej w tych zakładach lub aresztach. J. Lachowski zasadnie zwraca uwagę, że m.in. kościół może brać czynny udział w działalności resocjalizacyjnej skazanych, a w szczególności w aspekcie religijnym. W związku z tym autor zasadnie zwraca uwagę, że przykładowo kościół lub inny związek wyznaniowy może uczestniczyć na podstawie art. 106 kkw w praktykach religijnych⁹. Natomiast S. Lelental dodaje, że podstawą współdziałania jest porozumienie, które powinno zostać sporządzone w formie pisemnej. Musi ono być zawarte między dyrektorem zakładu karnego a kościołem lub związkiem wyznaniowym¹⁰. Pozytywnie należy ocenić powyższą regulację, ponieważ przyczynia się do urozmaicenia działań administracji zakładu karnego wobec osadzonego skazanego często na długoletnią karę pozbawienia wolności. Poza tym umożliwia ona kontakt ze światem zewnętrznym poprzez udział np. kapłana czy reprezentantów różnych stowarzyszeń, czy fundacji mających na celu pomoc w resocjalizacji więźniów.

G.B. Szczygieł analizując prawo skazanego do skorzystania z wolności religii, interpretuje je w trzech płaszczyznach. Pierwsza dotyczy możliwości realizacji wymienionego prawa w warunkach jednostki penitencjarnej. Druga dotyczy obowiązku wyznaczenia przez administrację zakładu karnego możliwości korzystania z prawa do wolności, zaś ostatnia płaszczyzna oscyluje wokół egzekucji wykonania wymienionego prawa osadzonego¹¹. Tak wymienione ramy interpretacji przepisów pozwolą na jego realizację oraz dają umocowanie prawne do domagania się wykonania

⁹ J. Lachowski, *Komentarz do art. 38, [w:] Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, red. J. Lachowski, P. Gensikowski, J. Potulski, L. Osiński, I. Zgoliński, Legalis 2018.

¹⁰ S. Lelental, *Komentarz do art. 38, [w:] Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, red. S. Lelental, Legalis 2017.

¹¹ G.B. Szczygieł, *Kształtowanie się prawa skazanych do korzystania z wolności religijnej, [w:] Pozbawienie wolności – funkcje i koszty. Księga Jubileuszowa Profesora Teodora Szymanowskiego*, red. A. Rzepliński, I. Rzeplińska, M. Niełacna, P. Wiktorska, Warszawa 2013, s. 650.

tych roszczeń w sytuacji, gdy zakład karny nie zagwarantuje osadzonemu jego prawa do religii, zwłaszcza tej o niskim odsetku wiernych w Polsce.

Zależność realizacji prawa do korzystania z religii a typ zakładu karnego

Prawo do korzystania z wolności religijnej przysługuje każdemu osadzonemu. Jednak sposób korzystania z różnego rodzaju praktyk wynika z przepisów kodeksu karnego wykonawczego. Zgodnie z nim w zakładzie karnym typu zamkniętego miejsca, gdzie odprawia się nabożeństwa, spotkania religijne i prowadzi się nauczanie religii, wyposaża się w odpowiednie zabezpieczenia techniczno-ochronne. W związku z tym w zakładzie typu zamkniętego osadzeni mogą jedynie na terenie zakładu karnego, w którym przebywają, uczestniczyć w różnych spotkaniach i nabożeństwach z udziałem kapłanów. Natomiast w art. 91 kk wśród opisu możliwości osoby osadzonej w zakładzie karnym typu półotwartego nie uregulowano wprost możliwości skorzystania z praktyk religijnych poza zakładem karnym. Podobnie nie uczyniono tego w art. 92 kk w zakresie uprawnień osadzonego w zakładzie karnym typu otwartego. Oznacza to, że zgodnie z wymienionymi przepisami nie jest dozwolone ubieganie się o przepustki, by udać się do kościoła czy związku religijnego poza terenem zakładu karnego. Szczegółowo problematykę uczestniczenia osadzonych w różnych typach zakładu karnego zamkniętego reguluje § 2 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości w sprawie szczegółowych zasad wykonywania praktyk religijnych i korzystania z posług religijnych w zakładach karnych i aresztach śledczych z 2 września 2003 r.¹², że skazani odbywający karę w zakładzie typu zamkniętego są doprowadzani do pomieszczeń i miejsc przez funkcjonariuszy Służby Więziennej, zaś w zakładzie karnym typu półotwartego lub otwartego udają się bez dozoru funkcjonariusza Służby Więziennej w ustalonej kolejności. Jest to w pełni uzasadnione względami bezpieczeństwa w danej jednostce. S. Paweła słusznie podkreśla, że jeżeli nie jest możliwe uczestniczenie osoby osadzonej w nabożeństwie, to wówczas możliwa będzie transmisja

¹² Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości w sprawie szczegółowych zasad wykonywania praktyk religijnych i korzystania z posług religijnych w zakładach karnych i aresztach śledczych z 2 września 2003 r. (Dz. U. z 2003 r., nr 159, poz. 1546).

nabożeństwa za pomocą środków masowego przekazu¹³, co stanowi dobre rozwiązanie i żadne osoby osadzone nie są wówczas dyskryminowane w zakresie prawa do korzystania z religii.

Wyjątkiem kiedy osoba osadzona może uczestniczyć w praktykach religijnych odbywających się poza zakładem karnym, będzie śmierć najbliższej osoby i w związku z tym uczestniczenie w pogrzebie najbliższej osoby na podstawie art. 141a kkw. Wówczas dyrektor zakładu karnego może udzielić skazanemu zezwolenia na opuszczenie zakładu karnego pod konwojem funkcjonariusza Służby Więziennej, osoby godnej zaufania lub samodzielnie, na czas nieprzekraczający 5 dni. Jest to ważne ograniczenie ze względów na bezpieczeństwo społeczeństwa, zwłaszcza w przypadku osób odbywających karę pozbawienia wolności za poważne przestępstwa, np. zabójstwo, czy gwałt ze szczególnym okrucieństwem.

Prawo do religii na podstawie art. 106 kkw

Rozszerzenie prawa do korzystania z wolności religijnej skazanego z art. 102 kkw zostało rozwinięte w art. 106 kkw, zgodnie z którym skazani mają prawo do wykonywania praktyk religijnych i korzystania z posług religijnych oraz bezpośredniego uczestniczenia w nabożeństwach odprawianych w zakładzie karnym w dni świąteczne i słuchania nabożeństw transmitowanych przez środki masowego przekazu, a także do posiadania niezbędnych w tym celu książek, pism i przedmiotów. Skazany ma prawo do uczestniczenia w prowadzonym w zakładzie karnym nauczaniu religii, brania udziału w działalności charytatywnej i społecznej kościoła lub innego związku wyznaniowego, a także do spotkań indywidualnych z duchownym kościoła lub innego związku wyznaniowego, do którego należy, duchowni ci mogą odwiedzać skazanych w pomieszczeniach, w których przebywają. A. Rogowska pod pojęciem wolności religijnej wśród więźniów osadzonych w zakładzie karnym rozumie możliwość korzystania ze wsparcia osób duchownych, a także podjęcia różnych praktyk religijnych na terenie zakładu karnego¹⁴. Zaś S. Lelental zasadnie twierdzi, że do najważniejszych uprawnień skazanego należy prawo nie tylko do wykonywania praktyk religijnych, lecz także korzystania z posług

¹³ S. Paweła, *Kodeks karny wykonawczy. Praktyczny komentarz*, Warszawa 1999, s. 277.

¹⁴ A. Rogowska, *Wolność sumienia i wyznania w przepisach k.k.w.*, „Acta Erasmiana” 2011, s. 258.

religijnych¹⁵. J. Nikołajew przywołuje następujące praktyki religijne: uczestnictwo zarówno w liturgii czy w różnych innych obrzędach. Mogą to być również praktyki, takie jak jałmużna, obmycia, czy inne rytuały¹⁶. A. Gliszczyńska-Grabias zwraca uwagę na ważny aspekt związany z prawem do wolności sumienia i wyznania, że nie tylko powinno się uwzględniać chęć czynnego uczestnictwa w różnego rodzaju uroczystościach, lecz także uszanować to, gdy odmawiają korzystania z różnego rodzaju usług w trakcie odbywania kary. Niestety, jak wskazuje autorka, w niektórych krajach nie przestrzega się w ten sposób analizowanego prawa¹⁷, jednak w Polsce można stwierdzić, że w większości przypadków prawo do korzystania z wolności religijnej jest przestrzegane. Być może sporadycznie zdarzają się przypadki, gdy kapłan zbyt nachalnie zachęca do praktyk religijnych.

Istotne jest również prawo do słuchania nabożeństw religijnych, które następuje poprzez radio czy telewizję. Słuchanie nabożeństw transmitowanych przez środki masowego przekazu to – zdaniem J. Nikołajewa – jedno z nielicznych praw, które nie ma podstaw prawnych w prawie międzynarodowym, europejskim, czy Konstytucji RP. Rację ma autor, że w takiej formie mogą jedynie uczestniczyć jednostki, które bezpośrednio nie mogą uczestniczyć np. w różnych nabożeństwach. Autor słusznie podkreśla, że wymienione wyżej prawo ma szczególne znaczenie dla innych religii, zwłaszcza gdy osoby osadzone nie mogą skorzystać z usługi kapelana religii lub związku wyznaniowego, który nie współpracuje z daną jednostką penitencjarną¹⁸. K. Pierzchała zwraca uwagę, że w każdej jednostce penitencjarnej jest przede wszystkim radiowęzeł, gdzie emitowane są msze święte, zaś dodatkowo podkreśla, że jeżeli nie ma wystarczającej liczby telewizorów, to wówczas osadzeni biorą ze sobą swoje prywatne¹⁹. Skorzystanie z nowoczesnych metod i technologii jest pozytywnym rozwiązaniem, o ile nie narzuca słuchania tych treści pozostałym współosadzonym w pokoju mieszkalnym, którzy sobie tego nie życzą.

¹⁵ S. Lelental, *Komentarz do art. 106*, [w:] *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, red. S. Lelental, Legalis, 2017.

¹⁶ J. Nikołajew, *Wolność sumienia i religii skazanych i tymczasowo aresztowanych*, Lublin 2012, s. 139.

¹⁷ A. Gliszczyńska-Grabias, *Prawo do poszanowania wyznania i światopoglądu osadzonego*, [w:] X Seminarium Warszawskie, Pozytywne i negatywne obowiązki państwa wobec osób pozbawionych wolności – Aspekty wyznania polskiego systemu penitencjarnego, Warszawa 2017, s. 125.

¹⁸ J. Nikołajew, *Wolność sumienia i religii skazanych i tymczasowo aresztowanych*, Lublin 2012, s. 149.

¹⁹ K. Pierzchała, *Przejawy życia religijnego osób pozbawionych wolności*, „Kultura i Edukacja” 2008, nr 1, s. 177.

Istotną formą praktyk religijnych jest spowiedź. J. Nikołajew trafia w sedno problemu, ponieważ w ramach wymienionej praktyki nie tylko powinno się zapewnić osadzonemu możliwość jej odbycia, lecz także powinno się dążyć do zachowania treści tajemnicy spowiedzi. Autor zasadnie zwraca uwagę, że czasami miała miejsce sytuacja, gdy więzień był podsłuchiwany podczas spowiedzi przez innego osadzonego²⁰. Są to bardzo nieuczciwe praktyki wobec osób, które przełamały różnego rodzaju bariery, by podjąć się trudnej praktyki religijnej.

Na prawo do posiadania przez osadzonych książek dotyczących tematyki religijnej zwrócił uwagę K. Pierzchała. Zaznaczył przy tym, że więźniowie mają do nich dostęp nie tylko w bibliotekach więziennych, lecz także przekazują im np. kapelani, siostry zakonne, czy wolontariusze podczas spotkań nieformalnych. Podobnie może być z czasopismami o wspomnianej powyżej tematyce²¹. Korzystanie z religijnego księgozbioru może przyczynić się do rozwoju osobistego osadzonego.

W art. 106 § 3 kkw zwrócono uwagę, że korzystanie z wolności religijnej nie może naruszać zasad tolerancji ani zakłócać ustalonego porządku w zakładzie karnym. W związku z tym rację ma J. Potulski, że wymienione ograniczenia mogą nastąpić jedynie, gdy zostanie spełniona przesłanka określona w art. 106 § 3 kkw²². Ostatni paragraf dotyczy delegacji ustawowej adresowanej do ministra sprawiedliwości, który po zasięgnięciu opinii odpowiednich władz duchownych kościołów i innych związków wyznaniowych określi, w drodze rozporządzenia, szczegółowe zasady wykonywania praktyk religijnych i korzystania z usług religijnych w zakładach karnych i aresztach śledczych, mając na względzie potrzebę zapewnienia warunków dla indywidualnego i zbiorowego uczestnictwa osób osadzonych w tych zakładach i aresztach w nabożeństwach i spotkaniach.

J. Potulski, analizując prawo do wyznawania religii, zwraca uwagę, że należy ono do podstawowych praw obowiązujących w demokratycznym państwie, co oznacza, że nie powinno się go ograniczać także wśród wskazanych osób w zakładzie karnym. Autor zasadnie podkreśla, że nie jest możliwe wyrażenie zgody na pielgrzymkę w islamie, ponieważ byłoby to sprzeczne z ideą kary pozbawienia wolności. W związku z tym J. Potulski wychodzi z założenia, że różne działania ograniczające wolność

²⁰ J. Nikołajew, *Wolność sumienia...*, s. 141.

²¹ K. Pierzchała, *Przejawy życia ...*, s. 177.

²² J. Potulski, *Komentarz do art. 106*, [w:] *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, red. J. Lachowski, P. Gensikowski, J. Potulski, L. Osiński, I. Zgoliński, Legalis, 2018.

religijną, ale wyłącznie ze względu na specyfikę wykonywania kary pozbawienia wolności, nie są sprzeczne z konstytucją. Autor jako przykład podaje niemożność udziału w nabożeństwach w tygodniu, ponieważ jedynie w dni świąteczne jest to dozwolone, a także ograniczenia związane z możliwością uczestniczenia w rekolekcjach, które będą się odbywały poza zakładem karnym²³. Być może byłoby uzasadnione, aby w razie zainteresowania częstszym korzystaniem z posługi kapłana w postaci chociażby eucharystii (zwłaszcza w tygodniu) większej liczby osadzonych przebywających na terenie danego zakładu karnego, kapelan więzienny mógł dostosować się do tej potrzeby. Przyczyniłoby się to nie tylko do spełnienia tzw. więziennej nudy, lecz także miałoby walor resocjalizacyjny.

J. Nikołajew dostrzega problem związany z wyposażeniem kaplic więziennych, ponieważ o ile obowiązek utworzenia kaplicy należy do administracji zakładu karnego, to jej wyposażenie należy do kompetencji nie tylko już wskazanej administracji, lecz także właściwej miejscowo, gdzie znajduje się zakład karny, parafii²⁴. Powstaje jednak otwarte pytanie, co będzie w sytuacji, gdy większość osadzonych osób to prawosławni. Kto wówczas będzie odpowiedzialny za wyposażenie kaplicy? Wydaje się pożądane postulowanie, aby w przepisach kodeksu karnego wykonawczego na administrację więzienną nałożyć obowiązek przygotowania kaplicy ekumenicznej i wyposażenia jej w odpowiednie sakramentalia. Wówczas zlikwidowano by lukę prawną w postaci braku wskazania w kodeksie karnym wykonawczym jednostki zobowiązanej w sposób kompleksowy do wyposażenia kaplicy więziennej. Poza tym rozwiązałyby to w przyszłości różne spory wynikające z religii wyznawanej przez osadzonych. W wyniku ciągłych przeobrażeń społecznych, w tym religijnych, te poglądy nieustannie się zmieniają i wówczas należałoby dostosować do nich prawo, by szeroko pojęte prawo karne spełniało funkcję dynamizującą. Zwłaszcza że w ostatnich latach wzrasta w zakładach karnych liczba osadzonych obcokrajowców, a mają oni takie samo prawo do praktyk religijnych co polscy więźniowie.

Kapelan, w ocenie S. Paweli, jest istotnym elementem pracy ze skazanymi, ponieważ może oprócz standardowej posługi organizować pomoc charytatywną, może również odwiedzać osadzonych wraz z ludźmi, którzy są zainteresowani rozmawianiem z więźniami. W ocenie autora stanowi

²³ Ibidem.

²⁴ J. Nikołajew, *Reguły minimalne i Europejskie reguły więzienne a prawo więźniów do wolności sumienia i religii w Polsce*, „*Studia Prawa Wyznaniowego*” 2013, t. XVI, s. 128.

to ważny czynnik resocjalizujący, ponieważ ukazuje, że skazany nadal jest członkiem społeczności, pomimo że popełnił czyn zabroniony²⁵. Ponadto T. Szymanowski podkreśla, że praca kapelanów to nie tylko praca wyłącznie duchowa, lecz także kulturalna, czy sportowa. Autor wymienia następujące działania podejmowane przez kościół katolicki (poza standardowymi dotyczącymi spotkań tzw. świątecznych): olimpiady sportowe, pielgrzymka skazanych, wycieczki krajoznawcze, uczestniczenie w koncertach, nauka języków obcych, a także działania wspomagające resocjalizację samego osadzonego, takie jak uczestnictwo w kursie komputerowym, czy organizacja działalności charytatywnej na rzecz skazanego lub jego osób najbliższych²⁶.

Na podstawie delegacji ustawowej zawartej w art. 106 § 4 kkw 2 września 2003 r. wydano rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie szczegółowych zasad wykonywania praktyk religijnych i korzystania z posług religijnych w zakładach karnych i aresztach śledczych. W myśl tego aktu wykonawczego skazani mają prawo uczestniczyć w nabożeństwach i spotkaniach, także w indywidualnych, o charakterze religijnym, które odbywają się w kaplicy lub innym odpowiednio przystosowanym do tego celu pomieszczeniu albo miejscu na terenie zakładu karnego lub aresztu śledczego, zgodnie z ustalonym porządkiem wewnętrznym zakładu. S. Lelental zasadnie twierdzi, że wśród wymienionych przepisów, tj. konstytucji, kodeksu karnego wykonawczego oraz powyższego rozporządzenia, zbyt wiele ich treści powiela się w poszczególnych aktach prawnych. Jednak autor dostrzega słuszość ustawodawcy co do nadmiaru regulacji, ponieważ doprecyzowanie regulacji w zakresie kodeksu karnego wykonawczego w zależności od typu zakładu karnego jest istotne dla określonych zasad panujących w danym zakładzie, czy dla przestrzegania porządku i bezpieczeństwa wewnątrz zakładów²⁷. Ponadto J. Migdał dodaje, że doprecyzowanie stosunku pomiędzy kościołem a państwem, a konkretniej zakładem karnym, znajduje się także w różnych umowach z kościołami czy związkami religijnymi²⁸.

W rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości w sprawie szczegółowych zasad wykonywania praktyk religijnych i korzystania z posług religijnych

²⁵ S. Paweła, *Kodeks karny wykonawczy. Praktyczny komentarz*, Warszawa 1999, s. 277-278.

²⁶ T. Szymanowski, *Polityka karna i penitencjarna w okresie przemian prawa karnego. Podstawowe problemy w świetle badań empirycznych*, Warszawa 2004, s. 227.

²⁷ J. Potulski, *Komentarz do...*

²⁸ J. Migdał, *Polski system penitencjarny w latach 1956-2008 w ujęciu doktrynalnym, normatywnym i funkcjonalnym. Kontynuacja czy zmiana*, Gdańsk 2008, s. 393.

w zakładach karnych i aresztach śledczych z 2 września 2003 r. wyraźnie zastrzeżono, że porządek wewnętrzny w zakresie wykonywania praktyk religijnych i korzystania z posług religijnych dyrektor zakładu ustala w porozumieniu z duchownymi kościołów lub innych związków wyznaniowych, wykonującymi posługi religijne w zakładzie. Akt wykonawczy upoważnia dyrektora zakładu do ustalenia wspólnie z kapelanami zasad i kolejności korzystania z religijnych pomieszczeń i miejsc przez poszczególne grupy skazanych, by mieć na względzie porządek i bezpieczeństwo zakładu oraz wielkości wymienionych pomieszczeń i miejsc. W rozporządzeniu dozwolono również możliwość odbywania praktyk i posług religijnych o charakterze indywidualnym, które mogą odbywać się również w celach mieszkalnych, szpitalnych i izbach chorych, jeżeli nie zakłócają obowiązujących w zakładzie zasad porządku i bezpieczeństwa oraz jeżeli zapewnione są warunki prywatności wykonywania tych praktyk i posług. M. Kuć zwraca uwagę, że indywidualny kontakt pomiędzy osadzonym a kapelanem przyczynia się do bezpieczniejszej dalszej współpracy pomiędzy tymi osobami ze względu na łączące ich więzi wspólnoty. Autorka akcentuje, że rola indywidualnego kontaktu sprowadza się do zapewnienia prywatności w religijnym zakresie. M. Kuć dostrzega, że indywidualny kontakt pomiędzy kapelanem a osadzonym może być podstawą analizy motywacji skazanego, który uczestniczy w pracy duszpasterstwa, a co następnie może przyczynić się do realizacji programu oddziaływań. Autorka wskazuje, że praca duszpasterza polega na zdiagnozowaniu stanu duchowego skazanego, której następnie celem jest spostrzeżenie stosunku badanego podmiotu do życia religijnego, co przyczyni się także do zastosowania w przyszłości odpowiednich oddziaływań wobec osadzonego²⁹.

Podstawą prawną wykonywania posług religijnych przez kapelana jest umowa o pracę lub porozumienie z kapelanem a wolontariuszem, zawarta pomiędzy dyrektorem zakładu karnego a kapelanem. Podstawą zawarcia umowy o pełnienie funkcji kapelana jest skierowanie władzy zwierzchniej lub uprawnionego przedstawiciela kościoła albo innego związku wyznaniowego, wyznaczające go do wykonywania posług religijnych w danym zakładzie. Przedmiotowa umowa zawiera szczegółowe uregulowania, takie jak: zakres obowiązków kapelana, zasady jego zastępstwa przez innego duchownego, zakres i zasady korzystania przez kapelana przy wykonywaniu posług religijnych z pomocy innych osób, zasady

²⁹ M. Kuć, *Indywidualizacja wykonywania kary pozbawienia wolności*, Lublin 2007, s. 147.

współdziałania z dyrektorem zakładu oraz przypadki, w których umowa ulega rozwiązaniu. W razie nagłej potrzeby posługi religijnej i niemożności jej udzielenia przez kapelana lub zastępującego go duchownego, dyrektor zakładu zwraca się o jej udzielenie do innego duchownego tego samego kościoła lub związku wyznaniowego. W. Jamrocha słusznie podkreśla, że praca kapelana więziennego sprowadza się do różnorodnych działań resocjalizacyjnych, a także wychowawczych, które opierają się często na eucharystii. Te działania mają przyczynić się do ukształtowania w każdym osadzonym człowieczeństwa³⁰. Dopiero skuteczna współpraca w tej kwestii może doprowadzić do osiągnięcia rzeczywistych celów kary pozbawienia wolności, m.in. do resocjalizacji.

Rozporządzenie zawiera również regulacje w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa kapelanom i innym osobom przez dyrektora zakładu karnego, w tym celu zobligowuje duchownych do zapoznania się z przepisami dotyczącymi w szczególności: wykonywania kary pozbawienia wolności, obowiązujących w zakładzie karnym zasad porządku i bezpieczeństwa, zasad poruszania się po terenie, czy chociażby tajemnicy państwowej i służbowej. W akcie wykonawczym zapewniono również, że w przypadku rażącego naruszenia powyższych przepisów przez kapelana lub zastępującego go duchownego, dyrektor zakładu powiadamia o powyższym władze zwierzchnie kapelana lub uprawnionego przedstawiciela kościoła, albo innego związku wyznaniowego, a w razie ich naruszenia przez inne osoby dyrektor zakładu może cofnąć tym osobom uprawnienie do wstępu na teren zakładu.

Dyrektor zakładu podejmuje niezbędne czynności w celu zapewnienia odpowiednich warunków do wykonywania praktyk i posług religijnych oraz korzystania z tych posług, a także zasięga opinii kapelana w sprawie organizacji posług religijnych. Istotne jest, że rozporządzenie ma zastosowanie nie tylko do osób osadzonych w zakładach karnych, lecz także w stosunku do osób tymczasowo aresztowanych, chyba że organ, do którego dyspozycji tymczasowo aresztowany pozostaje, ograniczy lub określi sposób korzystania przez tymczasowo aresztowanego z prawa do kontaktowania się z kapelanem wykonującym posługi religijne lub innymi osobami.

³⁰ W. Jamrocha, *Praca duszpasterska wśród więźniów*, [w:] *Prawo karne wykonawcze w systemie nauk kryminologicznych. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Leszka Boguni*, red. T. Kalisz, Wrocław 2011, s. 290.

Praktyki religijne, w ocenie M. Kuć, mogą być w różny sposób realizowane, jako przykład wymienia: katechezy, rekolekcje, pielgrzymki, spotkania modlitewne oraz pogadanki religijne, czy eucharystie. Autorka dostrzega jednak, że najistotniejsze są indywidualne rozmowy z osadzonymi, co przyczynia się do lepszego poznania potrzeb religijnych, a w rezultacie może to wpłynąć na zwiększenie efektywności tej formy oddziaływania na skazanych. M. Kuć spowiedzi osadzonego nadaje duże znaczenie, uznaje ją jako pewnego rodzaju oczyszczenie dotychczasowego życia. Dodatkowo autorka wskazuje, że co prawda wielu osadzonych nie jest gorliwymi wyznawcami religii, to jednak kapłan stanowi pewnego rodzaju urozmaicenie dla skazanych, a także jest łącznikiem ze światem zewnętrznym³¹, co przyczynia się do lepszej readaptacji osadzonego ze społeczeństwem po opuszczeniu jednostki penitencjarnej.

Analizując art. 106 kkw, S. Lelental powołuje się na art. 247 § 1 kkw, na mocy którego dyrektor zakładu karnego może na czas określony wstrzymać lub ograniczyć odprawianie nabożeństw i udzielanie posług religijnych w wypadkach uzasadnionych nie tylko względami sanitarnymi, lecz także zdrowotnymi, czy poważnym zagrożeniem bezpieczeństwa³². Zgodnie z literalną wykładnią art. 247 § 1 kkw wstrzymanie świadczenia usług religijnych może nastąpić, gdy zostanie spełniona jedna z dwóch następujących przesłanek: szczególne względy sanitarne lub zdrowotne albo poważne zagrożenie bezpieczeństwa. W ocenie I. Zgolińskiego, dodanie znamienia „szczególne” przed „względy sanitarne i zdrowotne” oznacza, że ma być to powyżej przekraczających zwykłe problemy. Zdaniem autora, konieczne jest postulowanie wprowadzenia przepisu gwarantującego przed podjęciem stosownej decyzji przez dyrektora zakładu karnego stwierdzenie zaistnienia owej przesłanki i jej rozmiaru. Zaś zagrożenie dla bezpieczeństwa zakładu lub jednostki penitencjarnej, według I. Zgolińskiego, może nastąpić, gdy ma ono charakter poważny, a co za tym idzie, musi mieć zdecydowanie bardziej intensywny charakter. Jako przykład podaje zastosowanie przez Służbę Więzienną środków przymusu bezpośredniego³³. W przypadku gdy osadzony w starszym wieku dostanie zawał podczas uczestniczenia w sakramencie pokuty, nie

³¹ M. Kuć, *Indywidualizacja wykonywania ...*, s. 149.

³² S. Lelental, *Komentarz do art. 106*, [w:] *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, red. S. Lelental, Legalis 2017.

³³ I. Zgoliński, *Komentarz do art. 247*, [w:] *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, red. J. Lachowski, P. Gensikowski, J. Potulski, L. Osiński, I. Zgoliński, Legalis 2018.

oznacza to, że jest to poważne niebezpieczeństwo przekraczające zwykłe potrzeby, bo po części jest związane z jego wiekiem, w związku z tym pozostałe osoby mogą dalej korzystać z sakramentu pokuty. Natomiast, gdyby osadzony chciał popełnić samobójstwo, to jest to sytuacja przekraczająca zwykłe komplikacje. Wydaje się, że to zagrożenie dla bezpieczeństwa zakładu karnego może zaistnieć, gdy pojawi się tzw. bunt wśród osadzonych i wówczas konieczne będzie podejmowanie różnych działań, w tym z udziałem wymienionych wcześniej środków przymusu bezpośredniego. Powinna być to jednak pewna ostateczność, by ograniczać prawa do korzystania z posługi religijnej.

Prawo do uwzględnienia diety wyznaniowej

J. Postulski analizując art. 106 kkw, zauważył, że prawo do korzystania z wolności religijnej może być również realizowane przez odpowiednią dietę. Jako przykład podaje zastępowanie produktów wieprzowych innym mięsem. Autor dodaje, że art. 109 kkw dotyczący jedzenia jest *lex specialis* wobec art. 106 kkw³⁴. Analizując przepisy kodeksu karnego wykonawczego, także A. Rogowska dostrzegła, że oprócz standardowych przepisów związanych bezpośrednio w poszczególnych artykułach z prawami w zakresie religii, to dodatkowo powołuje się na art. 109 kkw. Przytoczony przepis reguluje prawo do uwzględniania tradycji religijnych, które mają wpływ na przygotowanie jedzenia przez Służbę Więzienną, o ile jest to możliwe w danym zakładzie karnym³⁵. M. Kuć zasadnie twierdzi, że na administrację jednostki penitencjarnej nałożono możliwość dokonania starań, aby umożliwić osadzonym dietę właściwą dla ich wyznania³⁶. A. Pachiarz dość szeroko analizuje zagadnienia związane z dietą wynikającą z danych praktyk religijnych. Przywołuje on m.in. wyrok Trybunału w sprawie Jakóbski przeciwko Polsce, w której to sprawie osoba wyznania buddyjskiego nie otrzymała diety bezmięsnej. Autor zasadnie zwraca uwagę, że prawa osadzonego powinny być respektowane, zwłaszcza w zakresie prawa do religii, o ile nie narusza to regulaminu więzienia czy

³⁴ J. Potulski, *Komentarz do ...*, op. cit.

³⁵ A. Rogowska, *Wolność sumienia i wyznania w przepisach k.k.w.*, „Acta Erasmania” 2011, s. 259.

³⁶ M. Kuć, *Prawo więźniów do wolności religijnej*, [w:] *Pozbawienie wolności – funkcje i koszty. Księga Jubileuszowa Profesora Teodora Szymanowskiego*, red. A. Rzepliński, I. Rzeplińska, M. Niełacna, P. Wiktorska, Warszawa 2013, s. 545.

choćby innych osób, które są wspólnie osadzone w danym zakładzie karnym. A. Pachciarz poddaje dyskusji, czy można zmuszanie osadzonych do jedzenia pokarmów wbrew religii potraktować jako dodatkową karę pozbawienia wolności, co stanowi niedopuszczalną karę. Jednak w ocenie autora nie można potraktować owej sytuacji jako naruszenia art. 9 Europejskiej konwencji praw człowieka³⁷. Odpowiadając na pytanie autora, można jedynie uznać, że jest to naruszenie prawa do korzystania z wolności religijnej, ale nie można tego uznać jako swego rodzaju karę pozbawienia wolności.

Na niedostateczne, a w szczególności nieprecyzyjne, regulacje w zakresie diet ze względu na przynależność religijną zwraca uwagę J. Nikołajew, który twierdzi, że nie zabezpieczają one regulacji międzynarodowych i europejskich w zakresie tzw. diety religijnej. Autor co prawda zauważa, że art. 109 kkw stanowi podstawę funkcjonowania wymienionego powyżej szczególnego jedzenia, to jednak art. 106 i 109 kkw wymagają istotnych zmian. J. Nikołajew zauważa, że ustawodawca miał w 2015 r. możliwość dokonania zmiany, jednak ustawodawca tego nie uczynił, co autor nazywa „niewybaczalnym” błędem. Dodatkowo autor stanowczo sygnalizuje, że konieczna jest powyższa zmiana, ponieważ w obecnym brzmieniu przepisów praca administracji zakładu karnego jest zdecydowanie utrudniona ze względu na brak możliwości zapewnienia jedzenia, np. dla więźniów-islamistów. J. Nikołajew postuluje „wprowadzenie zmian w przedmiocie wyżywienia religijnego więźniów w ten sposób, ażeby w art. 106 kkw uwzględnić treść art. 109 kkw, jednak w zmodyfikowanej wersji, tzn. pozbawiającej administrację więzienne możliwości korzystania z „furtki” w postaci sformułowania <w miarę możliwości>”³⁸. Jest to dobry postulat, ponieważ „otwarta furtka” w sformułowaniu „w miarę możliwości” powoduje, że w praktyce dla jednego osadzonego w zakładzie karnym nie będzie chciało się administracji jednostki penitencjarnej przygotować odmiennego posiłku.

³⁷ A. Pachciarz, *Religijne motywowana dieta więźniów. Refleksja na tle wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie Vartic przeciwko Rumunii*, „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego” 2014, nr 5, s. 59 i 61-62.

³⁸ J. Nikołajew, *Prawo osób pozbawionych wolności do wyżywienia przygotowanego według wymogów religijnych. Regulacje normatywne a trudności praktyczne*, „Kościół i Prawo” 2015, nr 4, s. 165-166.

Prawo do religii na podstawie art. 107 kkw oraz do posiadania przez osadzonego przedmiotów kultu religijnego

Przedmiotem art. 107 kkw jest szczególna regulacja więźniów sumienia. W myśl § 1 tego artykułu skazani za przestępstwo popełnione z motywacji politycznej, religijnej lub przekonań ideowych odbywają karę w oddzieleniu od skazanych za inne przestępstwa, mają prawo do korzystania z własnej odzieży, bielizny i obuwia oraz nie podlegają obowiązkowi pracy. Ponadto w § 2 ustawodawca zastrzegł, że z tych uprawnień nie mogą korzystać skazani za przestępstwa popełnione z użyciem przemocy. S. Lelental zastrzegł, że wymienione motywacje w art. 107 kkw należą do szczególnych kryteriów, które klasyfikują skazanych na podstawie art. 82 § kkw. Dalej autor dodaje, że na podstawie art. 107 kkw uregulowano szczególny status skazanego, który został skazany na karę pozbawienia wolności i odbywa ją w zakładzie karnym, a jest przestępstwem popełnionym w wyniku m.in. przekonań religijnych. S. Lelental doprecyzowuje, że motyw religijny stanowi jeden z elementów należących do strony podmiotowej³⁹. Ponadto J. Potulski zwraca uwagę, że ten przepis stanowi *lex specialis* w stosunku do przepisów w zakresie zasad odbywania kary pozbawienia wolności na podstawie kodeksu karnego wykonawczego. Ponadto autor zwraca uwagę, że wymieniony przepis co prawda reguluje ograniczenia w zakresie obowiązku pracy, ale nie podlega temu obowiązek wykonywania różnych prac porządkowych, które mają miejsce każdego dnia. W ocenie J. Potulskiego wymienione przepisy nadają możliwość w ramach przysługujących osadzonemu praw domagania się podjęcia pracy czy udostępnienia ubioru. To jednak nie należy do obowiązku administracji więziennej, pomimo że uprawnienia więźnia sumienia są bezwzględne, co oznacza, że w żaden sposób nie mogą być ograniczone chociażby decyzją dyrektora zakładu karnego czy decyzją sądu penitencjarnego⁴⁰. W ocenie S. Lelentala administracja w zakładzie karnym ma obowiązek dostosowania oddzielnego pomieszczenia dla więźnia sumienia. Autor dodaje, że wymienieni więźniowie

³⁹ S. Lelental, *Komentarz do art. 107, [w:] Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, red. S. Lelental, Legalis 2017.

⁴⁰ J. Potulski, *Komentarz do art. 107, [w:] Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, red. J. Lachowski, P. Gensikowski, J. Potulski, L. Osipiński, I. Zgoliński, Legalis 2018.

są osadzani w oddzieleniu, podobnie jak młodociani czy recydywiści, ponieważ – w ocenie autora – jest to nakaz ustawowy⁴¹. W przypadku przestępstw popełnionych przez więźniów z przyczyn religijnych, szczególne znaczenie ma możliwość pozostawania w jednostce penitencjarnej w ubraniach typowych dla tej religii, np. wśród religii muzułmańskiej.

Na podstawie art. 110a kkw możliwe jest posiadanie przez skazanego przedmiotów kultu religijnego. W ocenie T. Płoskiego art. 106 § 1 kkw oraz art. 110a § 1 kkw dotyczą tego samego prawa osadzonego. Autor jednak słusznie podkreśla, że pojęcie kultu religijnego jest zdecydowanie szersze od posiadania przedmiotów kultu religijnego⁴². Jednak w skład kultu religijnego mogą wchodzić również jego przedmioty. Być może ustawodawca chciał wyeksponować dokładnie przedmioty kultu religijnego jako element wyposażenia celi osadzonego w zakładzie karnym, by podkreślić rangę przedmiotów kultu religijnego.

Wielokulturowość w zakładzie karnym

Problematykę wielokulturowości w zakładzie karnym przeanalizował A. Urbanek. Dostrzega on bowiem dysproporcję między przepisami wymiaru sprawiedliwości, czy prawa międzynarodowego a dorobkiem naukowym w zakresie metodyki pracy z osobami osadzonymi w zakładach karnych, a konkretniej – cudzoziemców. Autor zauważa, że co prawda funkcjonują regulacje w zakresie odmienności kulturowej, a przede wszystkim związane ze znajomością języków obcych, to jednak występuje niedostatek w zakresie klarownych przepisów dla praktyki penitencjarnej. Dalej A. Urbanek dostrzega, że brakuje „wypracowanych procedur działania wobec odmiennych potrzeb – mniej lub bardziej uzasadnionych różnorodnością kulturową – natomiast ich źródła, motywacja i sens, przynajmniej w Polsce, nie są obiektem częstych badań naukowych. Brak formalnych procedur postępowania lub ich ogólnikowość w prawie międzynarodowym powoduje wiele kolizji między standardami wykonywania kary a odmiennymi potrzebami skazanych cudzoziemców”⁴³.

⁴¹ S. Lelental, *Komentarz do art. 107, [w:] Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, red. S. Lelental, Legalis 2017.

⁴² T. Płoski, *Wolność sumienia i wyznania w warunkach izolacji więziennej*, „Studia Prawnoustrojowe” 2009, nr 9, s. 65.

⁴³ A. Urbanek, *Warunki wykonywania kary pozbawienia wolności wobec muzułmanów. Badanie porównawcze wśród personelu więziennego Polski, Litwy, Czech*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2016, nr 93, s. 75-76.

W innym opracowaniu A. Urbanek dostrzega, że muzułmanie skazani na karę pozbawienia wolności, którzy odbywają ją w zakładzie karnym zdecydowanie radykalizują swoje poglądy w jednostce penitencjarnej, a co za tym idzie, ich światopogląd religijny jest zdecydowanie trwalszy⁴⁴. Nie podlega dyskusji, że osoby innych wyznań niż kościół katolicki mają prawo do praktyk religijnych na terenie zakładu karnego, o ile pomiędzy państwem polskim a religią lub związkiem wyznaniowym została zawarta umowa międzynarodowa. W praktyce jednak występuje wiele problemów. Przede wszystkim, jak podają autorzy licznych publikacji, to zbyt mała liczba kaplic przeznaczonych do wykonywania praktyk religijnych stanowi ograniczenie. Poza tym głównie wśród polskich zakładów karnych są to kaplice przeznaczone do posługi kościoła katolickiego. W związku z tym, gdyby przedstawiciele religii, np. islamu, odprawiali swoje modlitwy w kaplicy katolickiej, mogłoby to powodować różnego rodzaju spory w optyce religijnej. W ocenie autorki pewnym „złotym środkiem” byłoby tworzenie głównie kaplic ekumenicznych. Argumentem potwierdzającym powyższy postulat jest coraz większa liczba osób wyznających inne religie w Polsce niż katolicyzm. Wówczas każda religia lub związek wyznaniowy mógłby z niej korzystać.

Problemy więziennictwa w zakresie prawa do religii

W polskim systemie więziennictwa występuje wiele problemów natury praktycznej związanej z wykonywaniem prawa do korzystania z wolności religijnych. Zdaniem T. Płoskiego w kodeksie karnym wykonawczym nie ma regulacji w zakresie prawa osób pozbawionych wolności do niepodawania swojego wyznania czy religii. W rezultacie, jak podaje autor, żadna dokumentacja administracji zakładu karnego nie zawiera informacji co do przekonań religijnych osadzonego⁴⁵. Przyjęte w Polsce rozwiązanie jest w pełni uzasadnione, ponieważ nie spowoduje to dyskryminacyjnego zachowania ze strony administracji zakładu karnego.

J. Nikołajew przeprowadził badania w zakresie problemów związanych z duszpasterstwem w Polsce. W związku z tym zaproponował wiele zmian z zakresie skuteczniejszego oddziaływania na więźniów przez osoby

⁴⁴ A. Urbanek, *Wykonywanie kary wobec skazanych muzułmanów – analiza decyzji funkcjonariuszy wobec konfliktów relacji płci*, „Gospodarka Rynek Edukacja” 2017, vol. 18, s. 39.

⁴⁵ T. Płoski, *Wolność sumienia* ..., s. 65-66.

związane bezpośrednio z religią. Należą do nich m.in.: tworzenie oddzielnych grup duszpasterzy mających na celu wyłącznie pracę z osadzonymi w zakładach karnych. Autor zwraca uwagę na przyznanie większej liczby etatów kapelańskich w więziennictwie. J. Nikołajew dodaje, że tym zmianom powinny również towarzyszyć zmiany w zakresie powiększenia liczby miejsc odbywania i uczestniczenia w różnego rodzaju praktykach religijnych. Dodatkowo autor podaje, że przeludnienie w zakładach karnych obecnie zdecydowanie utrudnia podjęcie różnego rodzaju czynności religijnych przez osadzonego⁴⁶. J. Nikołajew zwrócił uwagę na problemy kadrowe wśród kapelanów więziennych. Zaznaczył też konieczność szkolenia kadry duchownej zwłaszcza w zakresie pedagogiki czy resocjalizacji, a także prawa⁴⁷. W ocenie J. Nikołajewa problemem jest również brak przedmiotów potrzebnych do wykonywania różnego rodzaju posług religijnych oraz ograniczenia wynikające z braku religii w systemie oświaty. Zdaniem autora problemem jest również przeludnienie zakładów karnych, co w rezultacie nie sprzyja realizacji prawa do wolności religijnej⁴⁸. Na podobny problem w zakresie przystosowania kapelanów do pracy z osadzonymi zwraca uwagę J.D. Pol, który postuluje, by kapelan więzienny, jako osoba istotna w procesie resocjalizacji osadzonych, był, podobnie jak wolontariusze, odpowiednio przygotowany do pracy z tą szczególną grupą osób. W ocenie autora dobra relacja między pracownikami Służby Więziennej a kapelanami może mieć pozytywny wpływ na kształtowanie religijnych postaw czy chociażby zagłębienie się w psychikę osadzonego w zakładzie karnym⁴⁹. J.D. Pol zasadnie podkreśla, że współpraca pomiędzy funkcjonariuszami a kapelanem przedkłada się na lepszą współpracę pomiędzy osadzonym a kapłanem⁵⁰.

Zaś D. Schmidt zwraca uwagę, że nie tylko osadzony powinien ulegać zmianom, lecz także funkcjonariusze Służby Więziennej, ponieważ mają w swojej pracy do czynienia z osadzonymi, którzy często mają na nich wpływ wysoce demoralizujący. W rezultacie wpływa na ich

⁴⁶ J. Nikołajew, *Specyfika duszpasterstwa więziennego w Polsce. Prezentacja badań własnych*, „Teologia w Polsce” 2009, nr 3, s. 162-163.

⁴⁷ J. Nikołajew, *Miejsce duszpasterstwa penitencjarnego w powrocie do wolności skazanych na podstawie kodeksu karnego wykonawczego z 1997 roku i rozwiązań innych państw*, [w:] *X lat obowiązywania kodeksu karnego wykonawczego*, red. S. Lelental, G. Szczygieł, Białystok 2009, s. 394.

⁴⁸ J. Nikołajew, *Wolność sumienia...* op. cit., s. 183-184.

⁴⁹ J.D. Pol, „Czy postawy religijne mogą sprzyjać resocjalizacji skazanych”, *„Seminare”* 2002, nr 18, s. 496.

⁵⁰ J.D. Pol, *Duszpasterstwo więzienne w Polsce w perspektywie 25 lat doświadczeń pastoralno-resocjalizacyjnych*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2017, nr 96, s. 18.

depersonalizacji i deprywacji⁵¹. Jest to właściwa uwaga, ponieważ Służba Więzienna też może mieć w związku z przepracowaniem negatywny stosunek do więźniów.

Na kolejny problem związany z prawem do korzystania z wolności religijnej zwraca uwagę A. Urbanek. Dotyczy on braku miejsc przeznaczonych do posługi duchownych w zakładach karnych, co jest związane z przeludnieniem zakładów karnych. Autor zauważa, że regulacje prawne w zakresie zapewnienia osadzonym wykonywania praktyk religijnych są wystarczające. W rezultacie z posług duchownych korzystają nie tylko wyznawcy danej religii, lecz także osoby zainteresowane bezpośrednim kontaktem z duchownym⁵², co również jest istotne dla osadzonego.

Wymienione wyżej problemy to tylko niektóre z występujących wśród osadzonych i kapłanów. Ważne jest jednak, żeby dążyć do ich minimalizacji lub całkowitego usunięcia, o ile to możliwe.

Podsumowanie

Konkludując analizę regulacji w zakresie prawa do korzystania z wolności religijnej, K. Franczak i K. Żakieta zwracają uwagę, że w polskim systemie penitencjarnym są realizowane prawa osadzonych w przedmiotowej kwestii. Autorzy uważają, że jest możliwe stosowanie posługi religijnej każdej wspólnoty religijnej. K. Franczak i K. Żakieta twierdzą, że otwartość administracji zakładów karnych pomaga w procesie resocjalizacji, poprzez dotarcie do sfery duchowej każdego skazanego, po to, aby „obudzić w przestępcy człowieka”⁵³. Wśród przedstawicieli resocjalizacji występuje przekonanie, że religia jest pewnego rodzaju resocjalizacją. Wielu autorów wyciąga wnioski o skuteczności tej formy resocjalizacji, a także otwartości administracji zakładu karnego na działalność kapłanów w tej sprawie. Pozostanie jednak pytanie bez odpowiedzi, jak wygląda współpraca pomiędzy administracją a przedstawicielami innych kościołów i związków wyznaniowych niż kościół katolicki, zwłaszcza jeżeli chodzi o bardziej radykalne prawa w danej religii.

⁵¹ D. Schmidt, *Religijność kadry penitencjarnej a funkcjonowanie zawodowe w instytucji totalnej*, [w:] *Zagadnienia readaptacji społecznej skazanych*, red. F. Kozaczuk, Rzeszów 2009, s. 399.

⁵² A. Urbanek, *Miejsce aktywności religijnych więźniów w teleologii pedagogiki resocjalizacyjnej: na podstawie badań prowadzonych w wybranych zakładach karnych*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy” 2007, nr 2, s. 177, 182-183.

⁵³ K. Franczak, K. Żakieta, op. cit., s. 99.

J.D. Pol zauważa, że coraz więcej osób skazanych de facto na karę pozbawienia wolności odbywa ją w systemie dozoru elektronicznego. W związku z tym autor poddaje dyskusji pytanie, w jaki sposób można wobec osób skazanych na taką karę realizować duszpasterstwo więzienne. Autor dostrzega słusznie, że wiele z tych osób ma takie ograniczenia zdrowotne lub ze względu na wiek, że nie mogą iść do kościoła, w związku z tym stwierdził, że wówczas można rozszerzyć duszpasterstwo więzienne o te osoby. Jednak słusznie zauważa, że jest to zdecydowanie bardziej utrudnione ze względu na rozsiane miejsca zamieszkania po całym kraju⁵⁴. Ważne jest to, aby osoby odbywające karę pozbawienia wolności w systemie dozoru elektronicznego nie korzystały z najbliższego kapłana będącego w okolicy, tylko z pomocy kapłana więziennego, który do tego ma uprawnienia i wieloletnie doświadczenie. Należy pamiętać, że skazany wymaga większego zaangażowania i innego sposobu działania niż zwykli parafianie.

J. Nikołajew słusznie podsumowuje rozważania w zakresie prawa do wolności sumienia i wyznania przez osoby osadzone w zakładach karnych, że wymienione prawo należy szczególnie chronić i respektować. Autor zasadnie twierdzi, że wymaga to również dostosowania przepisów czy chociażby sposobu realizacji praktyk do zmieniającej się nieustannie rzeczywistości. J. Nikołajew wielokrotnie podkreśla, że kształtowanie wśród skazanych odpowiednich postaw może przyczynić się do poprawy funkcjonowania osadzonego w zakładzie karnym, a w rezultacie do prawidłowej readaptacji społecznej po wyjściu z zakładu karnego⁵⁵. Ta dynamizacja prawa wykonawczego jest szczególnie ważna w sytuacji, gdy mamy do czynienia z coraz większą globalizacją, otwartością granic na terenie Unii Europejskiej. Przez to należy dostosować przepisy do zwiększającej się liczby obcokrajowców osadzonych w zakładach karnych.

K. Pierzchała utrzymuje znaczącą rolę kapelana jako osoby mającej pozytywny wpływ na resocjalizację skazanych. Zauważa przy tym, że konieczne jest postulowanie wprowadzenia profesjonalnego przygotowania nie tylko kapelanów więziennych, lecz także wolontariuszy, którzy wielokrotnie wspierają pracę kapłanów. W ocenie K. Pierzchały kluczem do sukcesu resocjalizacji wśród osadzonych jest współpraca zarówno kapelanów, jak również kadry więziennej⁵⁶. M. Kalinowski, analizując

⁵⁴ D.J. Pol, *Duszpasterstwo więzienne...*, s. 20.

⁵⁵ J. Nikołajew, *Reguły minimalne...*, s. 131-132.

⁵⁶ K. Pierzchała, *Resocjalizacyjna rola kapelana więziennego w polskim systemie penitencjarnym. Analiza pedagogiczna*, Toruń 2012, s. 188.

znaczenie resocjalizacji religijnej, dostrzegł, że resocjalizacją więzienną powinny zajmować się przede wszystkim osoby, które są nie tylko kapłanami, lecz także powinny to być osoby świeckie, które znają potrzeby osób osadzonych w zakładach karnych⁵⁷. Ponadto T. Szymanowski dodaje, że dyrektorzy zakładów karnych pozytywnie wypowiadają się o współpracy z duchownymi, ponieważ wpływa to nie tylko na resocjalizację skazanych, lecz także na lepsze relacje pomiędzy osadzonymi i administracją więzienną⁵⁸. Aby resocjalizacja osadzonych przynosiła pozytywny skutek, powinny ze sobą współdziałać trzy elementy. Nie tylko pomocna będzie religia, czy związek wyznaniowy, którego wyznawcą jest osadzony, potrzeba również takiego duchownego, który będzie miał właściwe podejście do osadzonych. Natomiast ostatnim elementem jest wpływanie poprzez religię i kapelana na pozytywne funkcjonowanie administracji zakładu karnego i osadzonych.

Zasadnie zakładają K. Sitnik i K. Mrozek, że w polskim ustawodawstwie nie ma regulacji prawnych wprowadzających jednolity sposób wykonywania prawa do wolności sumienia wśród osadzonych. W związku z tym autorzy słusznie podkreślają, że będzie to przede wszystkim zależne od typu zakładu karnego, jednak to do kompetencji administracji zakładu karnego należy, by zapewnić jak najlepsze warunki bezpieczeństwa osobom korzystającym z przedmiotowego prawa⁵⁹.

Wydaje się, że regulacje prawne dotyczące prawa skazanego do korzystania z religii są w obowiązujących w Polsce realiach satysfakcjonujące, świadczy o tym możliwość korzystania z posługi kapłanów różnorodnych religii i związków wyznaniowych. Ważne jest, aby w jednakowy sposób z prawa do korzystania z wolności religijnej korzystali osadzeni różnych wyznań. W ocenie autorki, istotnym aspektem wymiaru prawa do korzystania z wolności religii jest możliwość nienarzucania żadnej religii osadzonym ateistom. Zatem ważne jest stworzenie przepisu mającego na celu utworzenie kaplicy ekumenicznej, o czym była mowa w artykule, by każda religia czy związek religijny mógł z niej skorzystać w ustalony wcześniej sposób z dyrektorem zakładu karnego.

⁵⁷ M. Kalinowski, *Znaczenie resocjalizacji religijnej w kształtowaniu dojrzałych podstaw u osób skazanych na karę pozbawienia wolności*, [w:] *Rola wartości moralnych w procesie socjalizacji i resocjalizacji*, red. J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska, Lublin 2005, s. 157.

⁵⁸ T. Szymanowski, *Polityka karna i penitencjarna w okresie przemian prawa karnego. Podstawowe problemy w świetle badań empirycznych*, Warszawa 2004, s. 234.

⁵⁹ K. Sitnik, K. Mrozek, *Prawo skazanych do korzystania z wolności religijnej*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2011, nr 4, s. 222.

Bibliografia

- Bębas S., *Rola religii w procesie resocjalizacji*, Toruń 2015.
- Franczak K., Żakieta K., *Religia i duchowość w procesie resocjalizacji osadzonych w zakładach karnych*, [w:] *Oblicza działań penitencjarnych*, red. A. Fidelus, Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie, Piotrków Trybunalski 2009.
- Gajdus D., Gronowska B., *Europejskie standardy traktowania więźniów*, Toruń 1999.
- Gliszczyńska-Grabias A., *Prawo do poszanowania wyznania i światopoglądu osadzonego*, [w:] X Seminarium Warszawskie Pozytywne i negatywne obowiązki państwa wobec osób pozbawionych wolności – Aspekty wyzwania polskiego systemu penitencjarnego, Warszawa 2017.
- Jamrocha W., *Praca duszpasterska wśród więźniów*, [w:] *Prawo karne wykonawcze w systemie nauk kryminologicznych. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Leszka Boguni*, red. T. Kalisz, Wrocław 2011.
- Kalinowski M., *Znaczenie resocjalizacji religijnej w kształtowaniu dojrzałych podstaw u osób skazanych na karę pozbawienia wolności*, [w:] *Rola wartości moralnych w procesie socjalizacji i resocjalizacji*, red. J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska, Lublin 2005.
- Kuć M., *Indywidualizacja wykonywania kary pozbawienia wolności*, Lublin 2007.
- Kuć M., *Prawo więźniów do wolności religijnej*, [w:] *Pozbawienie wolności – funkcje i koszty. Księga Jubileuszowa Profesora Teodora Szymanowskiego*, red. A. Rzepliński, I. Rzeplińska, M. Niełacna, P. Wiktorska, Warszawa 2013.
- Lachowski J., *Komentarz do art. 38*, [w:] *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, red. J. Lachowski, P. Gensikowski, J. Potulski, L. Osiński, I. Zgoliński, Legalis 2018.
- Lasocik Z., *Praktyki religijne więźniów w prawie polskim*, PWN, Warszawa 1993.
- Lelental S., *Komentarz do art. 106*, [w:] *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, red. S. Lelental, Legalis 2017.
- Lelental S., *Komentarz do art. 107*, [w:] *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, red. S. Lelental, Legalis 2017.
- Lelental S., *Komentarz do art. 38*, [w:] *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, red. S. Lelental, Legalis 2017.
- Migdał J., *Polski system penitencjarny w latach 1956-2008 w ujęciu doktrynalnym, normatywnym i funkcjonalnym. Kontynuacja czy zmiana*, Gdańsk 2000.
- Nikołajew J., *Miejsce duszpasterstwa penitencjarnego w powrocie do wolności skazanych na podstawie kodeksu karnego wykonawczego z 1997 roku i rozwiązań innych państw*, [w:] *X lat obowiązywania kodeksu karnego wykonawczego*, red. S. Lelental, G. Szczygieł, Białystok 2009.

- Nikołajew J., *Reguły minimalne i Europejskie reguły więzienne a prawo więźniów do wolności sumienia i religii w Polsce*, „Studia Prawa Wyznaniowego” 2013, t. XVI.
- Nikołajew J., *Specyfika duszpasterstwa więziennego w Polsce. Prezentacja badań własnych*, „Teologia w Polsce” 2009, nr 3.
- Nikołajew J., *Wolność sumienia i religii skazanych i tymczasowo aresztowanych*, Lublin 2012.
- Nikołajew J., *Prawo osób pozbawionych wolności do wyżywienia przygotowanego według wymogów religijnych. Regulacje normatywne a trudności praktyczne*, „Kościół i Prawo” 2015, nr 4.
- Nowacki Z., *Wielowymiarowe znaczenie pracy duszpasterskiej na rzecz osób pozbawionych wolności*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2012, nr 76-77.
- Ostrowska A., *Resocjalizacyjne walory religii i duszpasterstwa w zakładzie karnym (na podstawie Zakładu karnego w Płocku, [w:] Wybrane problemy profilaktyki i resocjalizacji na tle porównawczym*, red. Z. Jasiński, D. Widelak, Opole 2006.
- Pachiarz A., *Religijne motywowana dieta więźniów. Refleksja na tle wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie Vartic przeciwko rumunii*, „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego” 2014, nr 5.
- Pierzchała K., *Przejawy życia religijnego osób pozbawionych wolności*, „Kultura i Edukacja” 2008, nr 1.
- Pierzchała K., *Resocjalizacyjna rola kapelana więziennego w polskim systemie penitencjarnym. Analiza pedagogiczna*, Toruń 2012.
- Płoski T., *Wolność sumienia i wyznania w warunkach izolacji więziennej*, „Studia Prawnoustrojowe” 2009, nr 9.
- Pol J.D., *„Czy postawy religijne mogą sprzyjać resocjalizacji skazanych „Seminare”* 2002, nr 18.
- Pol J.D., *Duszpasterstwo więzienne w Polsce w perspektywie 25 lat doświadczeń pastoralno-resocjalizacyjnych*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2017, nr 96, s. 18.
- Potoczny M., *Kapelana podpora dla więźnia, [w:] Oblicza działań penitencjarnych*, red. A. Fidelus, Piotrków Trybunalski 2009.
- Potulski J., *Komentarz do art. 106, [w:] Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, red. J. Lachowski, P. Gensikowski, J. Potulski, L. Osiński, I. Zgoliński, Legalis 2018.
- Potulski J., *Komentarz do art. 107, [w:] Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, red. J. Lachowski, P. Gensikowski, J. Potulski, L. Osiński, I. Zgoliński, Legalis 2018.
- Pawela S., *Kodeks karny wykonawczy. Praktyczny komentarz*, Warszawa 1999.
- Rogowska A., *Wolność sumienia i wyznania w przepisach k.k.w.*, „Acta Erasmiana” 2011.
- Schmidt D., *Religijność kadry penitencjarnej a funkcjonowanie zawodowe w instytucji totalnej, [w:] Zagadnienia readaptacji społecznej skazanych*, red. F. Kozaczuk, Rzeszów 2009.

- Sitnik K., Mrozek K., *Prawo skazanych do korzystania z wolności religijnej*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2011, nr 4.
- Szczygieł G.B., *Kształtowanie się prawa skazanych do korzystania z wolności religijnej*, [w:] *Pozbawienie wolności – funkcje i koszty. Księga Jubileuszowa Profesora Teodora Szymanowskiego*, red. A. Rzepliński, I. Rzeplińska, M. Niełacna, P. Wiktorska, Warszawa 2013.
- Szymanowski T., *Polityka karna i penitencjarna w okresie przemian prawa karnego. Podstawowe problemy w świetle badań empirycznych*, Warszawa 2004.
- Urbanek A., *Miejsce aktywności religijnych więźniów w teleologii pedagogiki resocjalizacyjnej: na podstawie badań prowadzonych w wybranych zakładach karnych*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy” 2007, nr 2.
- Urbanek A., *Warunki wykonywania kary pozbawienia wolności wobec muzułmanów. Badanie porównawcze wśród personelu więziennego Polski, Litwy, Czech*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2016, nr 93.
- Urbanek A., *Wykonywanie kary wobec skazanych muzułmanów – analiza decyzji funkcjonariuszy wobec konfliktów relacji płci*, „Gospodarka Rynek Edukacja” 2017.
- Zgoliński I., *Komentarz do art. 247*, [w:] *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, red. J. Lachowski, P. Gensikowski, J. Potulski, L. Osiński, I. Zgoliński, Legalis 2018.